

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Городня Наталія

The paper studies major factors and events that shape young Ukrainians' historic memory. It is based on a survey of Taras Shevchenko National University of Kyiv History department students. The analysis reveals a profound effect on their historic memory of their personal and family experiences that cause deep emotions, especially witnessing and participation in the Revolution of Dignity.

Key words: *Ukraine, Ukrainian students, historic memory*

Історична пам'ять, що є здатністю людей фіксувати, зберігати і відтворювати у своїй свідомості історичне минуле, є складним феноменом, який впливає на сприйняття ними сучасності і значною мірою обумовлює їхні дії. З одного боку, історична пам'ять є природною властивістю людини запам'ятовувати образи, події, явища, процеси тощо, з іншого – складовою свідомості, моралі, застосування досвіду попередніх поколінь, розуміння тяглості історичного процесу [1, 461].

Кожна людина має власну історичну пам'ять. Групи, спільноти людей формують колективну (соціальну) історичну пам'ять, яка може бути національною, етнічною, расовою, гендерною, релігійною тощо. У зв'язку з тим, що людина може належати до різних соціальних груп, вона може бути носієм різних видів колективної пам'яті. Така пам'ять здатна об'єднувати, консолідувати спільноти, сприяти зближенню між державами. Прикладами цього є пам'ять про Голодомор в Україні чи спільну перемогу держав над нацизмом, фашизмом і мілітаризмом у Другій світовій війні. Історична пам'ять може також бути одним із вагомих чинників розколу всередині спільнот і ускладнювати відносини між державами. Про це свідчить розкол українського суспільства через різне тлумачення Майданів 2004 і 2013–2014 рр. чи погіршення українсько-польських відносин через діяльність УПА.

Оскільки факти і події сприймаються людьми через призму власних інтересів і уподобань, історична пам'ять є вибірковою і суб'єктивною. Як писав німецький філософ К. Ясперс, «кожен бачить те, що закладено в його душі» [2, 48]. Тому пам'ять людей про одні й ті ж самі події може бути різною, навіть протилежною. Наприклад, пам'ять тих, хто розкуркулював і кого розкуркулювали на початку 1930-х рр., пам'ять воїнів радянської армії і УПА під час Другої світової війни, пам'ять майданівців і антимайданівців у 2004 і 2013–2014 рр. Уніфікована історична пам'ять, що має силу об'єднувати чи роз'єднувати, є штучним продуктом державної політики.

Французький соціолог Моріс Альбвакс, піонер у дослідженні колективної пам'яті, відзначав її тісний зв'язок із простором і часом [3].

Простір можна тлумачити як місце, де проживає чи досить тривалий час проживала людина чи група людей. Це держава, а також регіон і місцевість у ній. Можна припустити, що історична пам'ять українців Америки чи Канади й українців, які проживають в Україні, суттєво відрізняється. Тобто більший вплив на них має не етнічна приналежність, а місце проживання. Історична пам'ять українців із різних регіонів і місцевостей також може суттєво відрізнятися. Ще в радянські часи було помітним різне сприйняття радянської влади і подій Другої світової війни жителями Галичини і решти України, відмінність у їхньому ставленні до традиційної культури і мови. Натомість на сході України, передусім на Донбасі, була більш вираженою прихильність до Росії і комуністичної ідеології, про що свідчили події 1917–1920 рр., парламентські і президентські вибори після 1991 р.

Затяжний характер військового конфлікту на Донбасі значною мірою обумовлений місцем Росії в історичній пам'яті багатьох жителів цього регіону. Можна прогнозувати, що російська інтервенція отримала б значно більший спротив у центральній Україні, а найбільший – на Галичині з її колективною історичною пам'яттю про радянську владу, діяльність УПА і антирадянського підпілля.

Простір – це також соціальне середовище, в якому перебуває людина, що залежить від її освіти, професії, роду занять, сфери інтересів, рівня соціалізації, приналежності до тих чи інших соціальних груп тощо.

Час як інший визначальний чинник формування історичної пам'яті, на нашу думку, пов'язаний з особистим досвідом людей, що живуть в різні історичні періоди. Це обумовлює її відмінність у різних поколіннях, що мають інший колективний життєвий досвід. Оскільки три покоління родичів (діти, батьки і діди) у певний період живуть, як правило, одночасно, їхня історична пам'ять про деякі події може перетинатися (хоча й відрізнятися). Старші покоління можуть також передавати дітям і внукам пам'ять про особистий досвід чи інформацію, отриману від своїх батьків і дідів. Через зв'язок поколінь формується історична пам'ять народу.

Проте історична пам'ять людей, які перебувають в одному просторі (країні, регіоні, місцевості, соціальному середовищі) і належать до одного покоління, також може відрізнятися через їхній особистий життєвий досвід, риси характеру, інтереси і уподобання.

Третім визначальним чинником формування історичної пам'яті, на нашу думку, є емоції. У пам'яті закарбовуються ті події, які справляють на людей велике враження, викликають у них сильні емоції, як позитивні (радість, гордість, сміх тощо), так і негативні (біль, сум, розчарування,

сльози тощо). Саме це дозволяє їм залишитися в пам'яті надовго, не лише за життя одного чи кількох поколінь, але й на століття.

Для перевірки викладених нами тез про вплив на історичну пам'ять простору, часу і емоцій ми провели опитування студентів першого курсу магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка [4]. Це молоді люди 20–22-річного віку, 1996–1997 рр. народження, які приїхали на навчання до Києва з різних куточків України. Було опитано 74 особи. Ми поставили їм питання про основні чинники і події, що формують їхню історичну пам'ять.

До чинників формування своєї історичної пам'яті молоді люди віднесли передусім особистий досвід, а також спогади і розповіді членів родини, яким вони довіряють – батьків, дідусів і бабусь. Також молоді люди іноді згадували своїх прадідів, яких вони особисто не знають, але про яких їм розповідали члени сім'ї. Історична пам'ять для них багато в чому пов'язана з родинними історіями – «дуже захоплюючими, сумними і навіть трагічними розповідями бабусі про тяжке повоєнне становище і голод 1947–1948 років», «згадками мами про період «розвинутого соціалізму» тощо.

Іншими чинниками формування історичної пам'яті молодих людей є розповіді їхніх друзів, знайомих, колег, очевидців і сучасників подій, які не належать до родинного кола, а також книжки (наукова, науково-популярна і художня література), фільми (документальні і художні), засоби масової інформації, здебільшого Інтернет і телевізійні програми. Лише одиниці назвали серед таких чинників пам'ятки історії, музеї, виставки.

Важливим, на думку студентів, є вплив на формування історичної пам'яті середовища – народження у певному місці і в певній родині, сімейного виховання; місця проживання, приналежності до певної соціальної групи, політичної, економічної, соціокультурної ситуації в країні.

Формування історичної пам'яті про віддалені у часі події, за словами студентів, відбувається в основному під впливом школи (вчителів і підручників), університету (викладачів, підручників, наукових праць, історичних джерел і наукового середовища, що вчить критично й аналітично мислити), а також державної політики, включаючи патріотичне виховання.

Список подій, які формують історичну пам'ять студентів-істориків досить довгий. Він включає різні періоди історії України, починаючи з часів Київської Русі, козаччину, національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького, «розстріляне відродження», Чорнобильську катастрофу та інші події.

Один зі студентів влучно виділив три групи критеріїв подій, що формують його історичну пам'ять: «1) події, що зачіпають мене особисто, мої почуття чи позицію, впливають на мене сьогодні (Майдан,

окупація Криму, війна на Донбасі); 2) події, що торкнулися моїх рідних у минулому і залишили слід в сімейній історії (Голодомор, Друга світова війна); 3) події, що дають можливість самоідентифікації (незалежність України, Помаранчева революція, перемоги українських спортсменів тощо)».

Інші визначені студентами критерії включають: 1) події, що сформували їхній світогляд; 2) масштабні події (війни, революції, мітинги тощо), які вплинули на хід історії і державних справ; 3) події, які засвідчують, що українці – велика нація; 4) події, що зробили українців сильнішими; 5) події, широко висвітлені ЗМІ.

Усі події, що формують історичну пам'ять молодих людей, викликають у них сильні емоції – жаль, біль, обурення, гордість, повагу тощо. За влучним визначенням одного зі студентів, це події, що випадають з повсякденності й пов'язані з сильними емоціями, як негативними (війни, голод, повстання, революції, стихійні лиха), так і позитивними (перемоги зовнішні і внутрішні, значні наукові досягнення, наприклад, політ людини в космос).

Найбільш важливими подіями, що формують історичну пам'ять опитаних нами студентів є: Революція гідності (згадана ними 54 рази); війна на Донбасі (18 раз); Помаранчева революція (18 раз); здобуття Україною незалежності (28 раз); події Другої світової війни (25 раз); Голодомор (15 раз) і події 1917–1921 рр. (16 раз).

Так, період української революції 1917–1921 рр. запам'ятався їм, бо показав, що незважаючи на перебування українського народу у складі імперій, він не асимілювався, зберіг свою ідентичність і виявився спроможним боротися за свою державність. Це також «найболючіша поразка в українській історії», адже він так і не зміг створити свою національну державу.

Голодомор для молодих людей є «страшною», «жахливою» подією, яку пережили їхні рідні. Це час, коли відбулося «знищення мільйонів людей у фізичному і ментальному плані». Це також подія, що свідчить про злочини радянської влади проти українців. Один студент розповів, що через історію своєї родини, яка сильно постраждала від колективізації і штучного голоду, він кожного року в День пам'яті жертв голодомору запалює свічку і намагається усім розказати «про ті страшні події».

Події Другої світової війни є складовою історичної пам'яті молодих людей, бо, за їхніми словами, «ми і сьогодні відчуваємо бурхливі емоції щодо неї». По-перше, через те, що з війною пов'язані їхні родинні історії: «жоден чоловік з нашої сім'ї не повернувся з фронту», «у цій війні загинув мій прадідусь». По-друге, війна засвідчила «дуже сильний характер українського народу».

Здобуття Україною незалежності залишилося в історичній пам'яті, бо «незалежність є найбільшою цінністю».

Помаранчева революція 2004 р. стала частиною власного життєвого досвіду молодих людей, яким на той час було 7–8 років. Пам'ять про неї асоціюється у них з почуттями «піднесення» і «єднання»: «пам'ятаю піднесення батьків і старших людей, які вірили, що усе зміниться»; «була мала, але пам'ятаю з яким піднесенням народ ішов на Майдан»; «пам'ятаю ті хвилювання, які я відчув у дитинстві під час революції 2004 р., коли ще не розумів, що відбувається в країні, але відчував важливість цих подій»; «це був період незвичайного підйому і відчуття єднання; таке я переживав уперше, тому це справило на мене найбільше враження».

Найбільш важливе місце в історичній пам'яті молодих людей, на той час студентів першого курсу університету, належить Майдану 2013–2014 рр. По-перше, через їхню особисту участь у тогочасних подіях. По-друге, через їх значення для історії України. По-третє, через пов'язані з ними сильні емоції. За словами одного з учасників, «неймовірний імпульс пішов від серця до голови, і я зрозумів, наскільки важливі події для нашої країни відбувалися в той час». Студенти пишуть про «жахливі спогади»: «усе що відбувалося, шокувало і закарбувалося у пам'яті назавжди», «ми бачили біль, несправедливість і вбивства. Ці картини чітко живуть у моїй пам'яті і є найжахливішим, що я бачила за 22 роки», «багато смертей і втрат, з іншого боку, гордість за такий прогрес українського духу». Переважна більшість студентів пише також про розчарування діями влади після Майдану.

Війна на Донбасі, що також оцінюється молодими людьми через призму важливості для майбутнього України, особистих і родинних зв'язків з цим регіоном, викликає у них «злість», «сум», «біль», а також «повагу» до українських захисників.

Історична пам'ять молодих українців вміщує багато травматичних подій, пов'язаних із поразками, смертями, зруйнованими надіями. Значно менше в ній представлені події, що викликають позитивні емоції – гордість, радість, піднесення. Крім Майдану 2004 р., такі емоції викликали у студентів діяльність авангардного театру Леся Курбаса (що засвідчила «інтелектуальну спроможність українців до створення театру світового рівня»), перемоги українських спортсменів на світових турнірах, проведення в Києві Євро-2012 і конкурсу Євробачення 2005 і 2017 рр. (що дозволило показати іншим державам досягнення України).

Таким чином, здійснений нами аналіз засвідчує, що історичну пам'ять формують події, що викликають сильні емоції. На її формування впливають передусім місце проживання людини, її соціальне середовище, приналежність до певного покоління, особистий досвід і родинні історії, а також інформація, отримана з книжок, фільмів, засобів масової інформації. В історичній пам'яті навіть молодого покоління українців переважають негативні травматичні емоції, пов'язані з поразками, втратами, жертвами. Важливою, на нашу думку, є державна політика,

спрямована на розвиток позитивної історичної пам'яті українців, в основі якої гордість за свої досягнення, перемоги, подвиги, за видатних співвітчизників, за кращі риси національного характеру, а також пошана до національної культури, традицій, історії. Це сприятиме набуттю українцями більшої віри у свої сили і можливості, спонукатиме їх до нових звершень. Нація з менталітетом жертви і другорядності не може бути успішною, на відміну від нації – борця, якій є чим пишатися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура Я. Історична пам'ять. *Історія в термінах і поняттях: довідник* / за загал. ред. Т. В. Орлової. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2014. 723 с.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Республика, 1994. 527 с.
3. Halbwachs Maurice. Les cadres sociaux de la mémoire. Paris: Librairie Félix Alcan, Première édition, 1925. 404 p.
4. Опитування студентів магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка було здійснено 6–7 грудня 2017 р.

АНТРОПОЛОГІЯ КАТАСТРОФИ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСЛЯЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Маховська Світлана

The article analyzes the peculiarities of the formation and translation of historical memory in the conditions of the various catastrophes of the XX – the beginning of the XXI Century (World War II, flooding of villages, Chernobyl nuclear power plant, War in the East of Ukraine).

Key words: *historical memory, national identity, Anthropology of Disaster, culture, traditions.*

Катастрофа будь-якого походження – це фізичне явище в суспільному контексті, адже наслідком аварій та катаклізмів є не лише загибель людей, але й психологічні, фізичні та соціальні страждання тих, кому вдалося вижити й довелося адаптуватися до нових умов життя (ідеться як про нове соціально-побутове, так і про етнокультурне середовище).

Подібним досвідом було «переобтяжене» не одне покоління українців, яким у різні історичні періоди довелося пережити роки Голодомору та Другої світової війни, трагедію затоплених водами Дніпра сіл, Чорнобильську катастрофу тощо. Не позбавлені «катастрофічного» досвіду й сучасні жителі Криму та Сходу України, які також змушені